

BOSNA I HERCEGOVINA VIJEĆE MINISTARA Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje		БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА САВЈЕТ МИНИСТАРА Агенција за предшколско, основно и средње образовање

ДРУШТВЕНО-ХУМАНИСТИЧКО ПОДРУЧЈЕ

**ЗАЈЕДНИЧКО ЈЕЗГРО
НАСТАВНИХ ПЛАНОВА И ПРОГРАМА
ЗА ГРАЂАНСКО ОБРАЗОВАЊЕ
ДЕФИНИСАНО НА ИСХОДИМА УЧЕЊА
(ГРАЂАНСКО ВАСПИТАЊЕ И ОБРАЗОВАЊЕ,
ДЕМОКРАТИЈА И ЉУДСКА ПРАВА, ПОЛИТИКА И
ГРАЂАНСКО ДРУШТВО, ПРИВРЕДА, ПОЛИТИКА И
ПРИВРЕДА, ДЕМОКРАТИЈА И ЉУДСКА КУЛТУРА)**

Мостар, 2015.

ЗНПП за грађанско образовање дефинисано на исходима учења

Водитељица пројекта:

мр сц. Марија Налетилић

Спољна сарадница:

др сц. Ведрана Спајић-Вркаш

Пројектни тим:

Маја Стојкић, директорица Агенције за предшколско, основно и средње образовање
Марија Налетилић, водитељица пројекта, шефица Одјела за Заједничко језгро наставних планова и програма
Даница Васиљ, замјеница водитељице, стручна савјетница за разредну наставу
Мате Живковић, стручни савјетник за предметну наставу

Радна група:

мр сц. Марија Налетилић
Даница Васиљ
др сц. Мате Живковић
Миладин Илић
Маријана Брешић
Ана Караула
Милан Љубојевић
Амела Миџић
Мирјана Кнежевић
Алмира Узумовић
Алма Пријовић
Анкица Ђуран
Санела Таловић
Данијела Томичић
Садик Селимовић
Индира Арпаџић
мр сц. Мирза Чехајић
Теуфик Сарајлић
Азер Ћосић
Нада Димков
Слађана Поповић

”Овај пројекат је омогућила великодушна подршка америчког народа путем Америчке амбасаде у Сарајеву и сви ставови, мишљења и закључци изнесени у пројекту не одражавају нужно став Америчке амбасаде или Владе САД, већ искључиво аутора.“

Напомена:

Изрази који су написани само у једном граматичком роду односе се подједнако на женски и мушки род.

САДРЖАЈ

Увод	4
Заједничко језгро наставних планова и програма за грађанско образовање дефинисано на исходима учења Табеларни приказ области, компоненти и исхода учења	9
Шематски приказ области и компоненти	24
Кључне компетенције - прожимајуће теме за грађанско образовање	25
Литература	27

УВОД

Агенција за предшколско, основно и средње образовање (АПОСО) израдила је *Заједничко језгро наставних планова и програма (ЗЈНПП) за грађанско образовање дефинисано на исходима учења* као логичан корак након израде ЗЈНПП за друштвено-хуманистичко подручје дефинисано на исходима учења.

Грађанско образовање је наставни предмет у саставу друштвено-хуманистичког подручја који у НПП-у у БиХ има различите називе као што су грађанско васпитање и образовање, демократија и људска права, политика и грађанско друштво, привреда, политика и привреда те демократија и људска култура. (У даљњем тексту Грађанско образовање)

Заједничко језгро наставних планова и програма за грађанско образовање дефинисано на исходима учења урађено је по већ утврђеној методологији развоја Заједничког језгра наставних планова и програма. Уважавајући специфичности грађанског образовања, најприје су дефинисане области и компоненте за сваку област, потом су за сваку компоненту дефинисани исходи учења¹ и на крају су за сваки исход учења дефинисани показатељи. Показатељи су дефинисани у складу с развојним узрастом дјетета на крају предшколског васпитања и образовања (узраст од 5 до 6 година), на крају трећег разреда (узраст од 8 до 9 година), на крају шестог разреда (узраст од 11 до 12 година), на крају деветогодишњег васпитања и образовања (узраст од 14 до 15 година) и на крају средњошколског васпитања и образовања (узраст од 18 до 19 година). Процес израде Документа трајао је од октобра 2014. до априла 2015. године. Крајем марта 2015. године завршене су јавне расправе на цијелом подручју БиХ, на којима су васпитачи, учитељи, наставници и професори, који су директно укључени у васпитно-образовни процес, предлагали измјене и допуне Документа на основу чега је проведена ревизија и припремљена коначна верзија Документа.

Полазишта за израду *Заједничког језгра наставних планова и програма за грађанско образовање дефинисаног на исходима учења* била су *Идентификација кључних компетенција и животних вјештина у БиХ (2011)*, *План и програм предметне наставе образовања за демократију и људска права (2012)* и сродни програми у БиХ, укључујући ЦИВИТАС-ов програм *Основе демократије* те важећи НПП у Црној Гори, Великој Британији и Аустралији, резултати међународног ИЕА истраживања грађанског образовања те одабрани стручни и научни текстови.

Током дефинисања *Заједничког језгра наставних планова и програма за грађанско образовање дефинисаног на исходима учења* учествовали су представници педагошких завода, Завода за школство Мостар, Педагошке институције Дистрикта Брчко БиХ, васпитачи, учитељи, наставници, средњошколски професори, универзитетски професори и стручни савјетници Агенције за предшколско, основно и средње образовање.

При дефинисању мјерљивих, конкретних и јасних исхода учења и показатеља² Радна група користила је активне глаголе у презенту према ревидираној Блоомовој таксономији, која обухвата знања, вјештине и ставове, односно компетенције које су важне за живот у 21. вијеку.

Темељи учења за грађанство који су уткани у *Заједничко језгро наставних планова и програма за грађанско образовање дефинисано на исходима учења* су сљедећи:

¹ Видјети у прилогу 1. - Области, компоненте и исходи учења и прилогу 1.1 - Шема области и компоненте

² Бројеви дефинисаних исхода у Документу прате показатеље под истим бројем, али за различит узраст.

- *Промјене улоге грађанина* – Све до недавно грађанство се првенствено одређивало као формално-правни статус, у склопу којег је нагласак био на базичној информисаности и дужности појединца према држави, на примјер, изласку на изборе и плаћању пореза, па се и припрема грађана углавном сводила на учење о уређењу државе и на развој осјећаја лојалности према власти која ексклузивно одлучује о свим важнијим друштвеним питањима. Савремене генерације младих мијењају те обрасце. Они су све мање спремни прихватити своју грађанску улогу као пасивну и поданичку. Учествовање у политичким збивањима виде као могућност остваривања своје уставом гарантоване моћи, а носиоце државне власти као опуномоћенике грађана којима је једина дужност радити за јавно добро. Дјелују индивидуално или у склопу цивилног друштва, користе нове информацијске технологије за ширење својих идеја и умрежавање, траже успостављање друштва једнакости и правде и не заносе се политичком реториком, него траже ефикасност и полагање рачуна за неуспјех политичког пројекта. Свјесни су да се еманциповано и ангажовано грађанство не рађа, него учи и да од образовања таквог типа грађанства у великој мјери зависи будућност демократских друштава, нарочито оних који немају дугу традицију демократског уређења.
- *Промјене у схватању демократије и њеног развоја* – Истовремено с промјенама у одређењу и пракси грађанства мијења се схватање демократије, као и претпоставки развоја демократских друштава. На демократију се све више гледа као на изразито сложен, често противрјечан и надасве осјетљив процес усмјерен на смањење јаза међу општеприхваћеним демократским вриједностима, праксама демократских политичких институција и политичком културом грађана. Недемократско дјеловање демократски изабраних власти и неуспјех државе да ријеши проблеме друштвене неједнакости и искључености води слабљењу осјећаја политичке ефикасности и повјерења грађана у политичке институције. Посљедица тога јесте криза демократских система, што доводи у питање и саму идеју демократије, па се траже нови, мање елитистички и отворенији модели управљања демократским системима. Иако представничка демократија с нагласком на изборну процедуру остаје доминантан модел, све су присутнији партиципативни облици одлучивања у којима предност има садржајна страна демократије, на примјер квалитет друштвеног живота. Али ефикасност партиципативне демократије не зависи само од уставног јамства једнакости грађана и њиховог права на учествовање, него, првенствено, од њиховог разумијевања својих права и способности да одреде и заговарају своје интересе у заједници равноправних политичких субјеката, што претпоставља одређени ниво политичке и грађанске компетентности.
- *Промјене у уређењу савремених друштава* – Друштво функционише као сложена мрежа односа међу појединцима и групама према одређеним правилима. Модернизацијом се ти односи све рационалније уређују, институционалишу, деперсонализују и бирократизују, па постаје прихватљивим друштво разликовати од заједнице у којој се задржавају блиске везе међу људима. Вјерује се да је друштво формално уређено на демократским принципима истовремено и кохезивно друштво. Но с порастом животне несигурности, као посљедице, између осталог, јачања глобалног тржишта, маркетинга јавних добара, природних катастрофа, насиља, оружаних сукоба, тероризма и масовних миграција, кохезивна снага друштва слаби, а умјесто друштвеног актера на сцену ступа приватни појединац који брине о својим интересима без јасне одговорности према друштву као цјелини. То доводи до преиспитивања не само демократских темеља него и модернистичког концепта друштва. Излаз се тражи у преображају друштвених односа, а од васпитања и образовања очекује се да појединца врати у друштво као друштвено компетентног актера - грађанина. У темељима тих промјена налази се идеја друштва/заједнице па се посебан нагласак ставља на развој комуникативних вјештина, ненасилно управљање сукобима и тимски рад.

- *Промјене у приступу културним разликама* – Културне разлике истовремено су извор људског напретка и људске патње. Све до недавно одступање од доминантне културе сматрало се аномалијом и пријетњом друштвеној стабилности. Друштва су била уређена према монокултурном принципу, што је подразумијевало прихватање етноцентризма и асимилационизма. Такав приступ додатно је учвршћен социјалним дарвинизмом, који је биолошку теорију еволуције примијенио на тумачење културних разлика и понудио научне “доказе” за хијерархијски поредак култура, а тиме и за друштвену диференцијацију, сегрегацију и дискриминацију културно другачијих. Усвајањем Опште декларације о људским правима, којом се прокламише принцип једнаке вриједности и достојанства свих људи без обзира на њихову родну, расну, етничку, националну, религијску, језичку или неку другу припадност, монокултурна перспектива замјењује се културним плурализмом. Слиједом тога, демократска друштва која свим својим грађанима, а тиме и онима који су културно другачији, гарантује једнака права без дискриминације по било којој основи, почињу културно другачијим грађанима признавати и право на различитост, што укључује право на изражавање и његовање свог културног идентитета, без обзира на то колико је он различит од идентитета доминантне друштвене групе. Те промјене поново воде редефинисању демократије, али мијењају и поглед на само друштво. Демократија се све више схвата као оквир за представљање различитих интереса и за заштиту права мањина од већине. С друге стране, умјесто да се опажају као пријетња друштвеној стабилности, културне разлике све више се схватају као друштвена вриједност и богатство, а васпитање и образовање постаје важна алатка преображаја друштва према принципу културног плурализма. Уводе се садржаји којима се код ученика потиче развој интеркултурне осјетљивости, комуникације и дијалога као дио учења за активно и одговорно грађанство.
- *Промјене у односима међу народима и државама свијета* – Развој међународног права, нарочито међународног и регионалних система људских права, довео је до фундаменталних промјена у схватању државног суверенитета, односима државе према грађанима, као и односа међу самим државама. Чланством у међународној или регионалној организацији држава се обавезује да ће поштовати заједничке принципе дјеловања и прихвата међународни, односно регионални надзор над провођењем тих принципа, о чему у великој мјери зависе њени односи с другим државама и углед који ужива у свијету. Системи људских права, нарочито европски, ограничили су самовољу власти над грађанима, обезбјеђујући им заштиту њихових људских права и ван граница њихове државе. Надаље, међународни принципи уређења односа међу државама довели су до прихватања идеје позитивног мира с ослонцем на заштити људских права, недискриминацији и јачању демократије, као и на преговарању, посредовању и дијалогу. Позитиван мир не значи само одсуство страха од насиља и рата, већ, прије свега, прихватање индивидуалне и колективне одговорности за мир. Она претпоставља познавање међународних и регионалних стандарда и развој вјештина којима се обезбјеђује провођење тих стандарда, што је још једна задаћа васпитања и образовања дјеце и младих у демократском друштву.
- *Промјене у одређивању сврхе и циљева васпитања и образовања* – Васпитање и образовање одувјек имају вишеструку функцију. Њима се настоји обезбиједити друштвени и привредни развој, политичка стабилност и поштивање заједничких културних вриједности те самоиспуњење појединца. Све до недавно то се остваривало просредовањем дидактички прилагођеног академског знања млађим генерацијама на основу научних и стручних спознаја о дјелотворном потицању развоја ученика. Данас је васпитање и образовање подручје сукоба различитих интересних група које долазе из различитих подручја друштвеног живота и заступају различите идеје о васпитању и образовању. Као резултат њиховог интересног надметања долази до плурализације

сврхе и циљева образовања, па је све нејасније коме или чему служи и коме или чему треба да служи васпитно-образовна дјелатност и институције у којима се она остварује. Плурализација је довела до политизације васпитања и образовања, чиме је угрожена аутономија струке и редукована регулаторна моћ извршне власти задужене за то подручје. У таквим околностима нужно је оснажити школу и наставнике, како би они били у стању ефикасно припремити своје ученике као критички освијештене, активне и одговорне политичке субјекте.

Заједничко језгро наставних планова и програма за грађанско образовање дефинисано на исходима учења приређено је, имајући на уму те вишеструке изазове који стоје пред ученицима Босне и Херцеговине у изградњи њиховог друштва и државе, према принципима демократске заједнице. Учење за демократско грађанство цјеложивотно је процес па су, у складу с тим, у Документ укључене и кључне компетенције за цјеложивотно учење, од социјалне и грађанске компетенције, самоиницијативе и предузетничке компетенције, преко културне свијести и културног изражавања, до учења о томе како се учи и креативно-продуктивне компетенције. Оне у Документу представљају прожимајуће теме грађанског образовања у дефинисаним показатељима.³

Заједничко језгро наставних планова и програма за грађанско образовање дефинисано на исходима учења представља педагошко-дидактичко-методички референтни оквир за индивидуални и креативни рад школа, наставника и других радника у васпитању и образовању, како би се заједнички допринијело постепеном и цјеловитом оспособљавању дјецe и младих за информисано, активно и одговорно грађанство Босне и Херцеговине.

Циљ *Заједничког језгра наставних планова и програма за грађанско образовање дефинисаног на исходима учења* јесте стицање оних компетенција које су грађанима Босне и Херцеговине пријекно потребне за квалитетан и продуктиван приватни, друштвени и професионални живот, за унапређење вишекултурног босанскохерцеговачког друштва као заједнице равноправних народа и грађана и за развој Босне и Херцеговине као стабилне и праведне демократске државе, у складу с правима, обавезама и одговорностима које за њих произлазе из Устава Босне и Херцеговине, из европских и међународних стандарда заштите људских права и слобода, као и из хуманистичке традиције свијета. То подразумијева разумијевање друштвених, политичких, правних, културних, економских и технолошких претпоставки функционисања демократије, с посебним нагласком на централну улогу грађана у демократији, и развој демократских грађанских вјештина и способности, нарочито критичког пропитивања политичких институција, механизма и актера те вођења дијалога, заједничког планирања и дјеловања у складу с основним демократским вриједностима, као што су слобода и достојанство појединца, равноправност и недискриминација, владавина права, културни плурализам, друштвена кохезија, солидарност те мир и ненасиље. Надаље, циљ учења за грађанство јесте прихватање демократских принципа као личних животних вриједности и развој демократско-грађанских образаца понашања којима се сопствена добробит обезбјеђује имајући на уму права, достојанство и добробит других, али и друштвене заједнице као цјелине. Крајњи циљ васпитно-образовног дјеловања према *Заједничком језгру наставних планова и програма за грађанско образовање дефинисаном на исходима учења* јесте развој партиципативне демократске политичке и грађанске културе у којој појединац, као еманципован, оснажен и ангажован грађанин, управља промјенама у себи и око себе - од

³ Видјети у прилогу 2. - Кључне компетенције - прожимајуће теме за грађанско образовање

односа у породици, преко односа у својој културној, односно етничкој, националној, религијској или језичкој групи, локалној заједници и држави, до односа у Европи и свијету.

*Заједничким језгром наставних планова и програма за грађанско образовање дефинисаним на исходима учења унапређује се холистички и интегративни приступ грађанском образовању. Грађанству се овдје не одређује као пуки формално-правни статус који појединац има према држави, него као инклузивна категорија идентификације која му омогућава да, разумијевањем и прихватањем склопа основних демократских вриједности, истовремено његује и друге своје идентитете. У складу с тим, *Заједничким језгром* грађанско образовање интегрише се низом посебних иницијатива, укључујући политичко образовање, образовање за људска права, интеркултурно образовање, образовање за родну једнакост, образовање за друштвену правду те европско и међународно образовање.*

ЗНПП за грађанско образовање дефинисано на исходима учења

ОБЛАСТ 1: Појединац, друштво, грађанин				
Компонента 1: Слободе, права и одговорности појединца и грађанина у друштву				
Исходи учења: 1. Описује слободе, права, одговорности и дужности појединца у друштву. 2. Објашњава важност општеважећих правила за обезбјеђивање друштвене једнакости и утврђује њихову повезаност са статусом грађанина. 3. Показује друштвену одговорност и посвећеност заједничком добру.				
Индикатори у складу с узрастом за:				
крај предшколског васпитања и образовања (5/6 год.)	крај 3. разреда (8/9 год.)	крај 6. разреда (11/12 год.)	крај деветогодишњег васпитања и образовања (14/15 год.)	крај средњошколског васпитања и образовања (18/19 год.)
1. Наводи и упоређује с другом дјецом шта може, а шта не смије у обданишту, породици и међу пријатељима.	1. Описује права и одговорности које сваки ученик има у разреду и школи.	1. Објашњава сличности и разлике у правима и одговорностима које ученици имају у школи и локалној заједници.	1. Ставља у везу односе између слобода, права, одговорности и дужности појединца од локалног до државног нивоа.	1. Критички анализира на конкретним примјерима различита схватања слободе, права, одговорности и дужности у БиХ.
2. Препознаје важност заједничких правила за очување добрих односа у обданишту и породици те међу пријатељима и учествује у њиховом доношењу.	2. Описује важност доношења и поштивања правила која једнако важе за све за квалитет односа у разреду и школи.	2. Објашњава разлике између правила којима се обезбјеђује једнакост од правила којима се привилегују поједине групе у школи и непосредном окружењу.	2. Повезује правила којима се обезбјеђује друштвена једнакост с грађанским статусом.	2. Описује карактеристике општеважећих друштвених правила, наводи посљедице лоших и предлаже промјене.
3. Понаша се у складу с правилима и показује одговорност за своје најближе, пријатеље и своју групу из обданишта.	3. Препознаје свој допринос побољшању односа у разреду и школи те предлаже или се укључује у акције помоћи ученицима у потреби разреду и школи.	3. Објашњава повезаност између друштвене одговорности и друштвене добробити те покреће и укључује се у хуманитарне акције школе.	3. Препознаје посљедице друштвене неједнакости за појединца и заједницу те предлаже рјешења и учествује у хуманитарним акцијама ван школе.	3. Заговара важност друштвене одговорности и посвећености заједничком добру за унапређење односа у бх. друштву.

Компонента 2: Културни⁴ и грађански идентитет⁵

Исходи учења:

1. Анализира везу између културног и грађанског идентитета.
2. Објашњава важност поштивања различитих културних идентитета за добробит појединца и друштва.
3. Уочава ситуације у којима се не поштују културни идентитети других те анализира узроке и посљедице таквих односа.
4. Заговара културну различитост као друштвено богатство.

Индикатори (показатељи) у складу с узрастом за:

крај предшколског васпитања и образовања (5/6 год.)	крај 3. разреда (8/9 год.)	крај 6. разреда (11/12 год.)	крај деветогодишњег васпитања и образовања (14/15 год.)	крај средњошколског васпитања и образовања (18/19 год.)
1. Препознаје своје особине (сличности и разлике) у односу на чланове породице, пријатеље и другу	1. Уочава да се људи разликују по својим индивидуалним обиљежјима и по припадништву различитим групама,	1. Повезује припадништво одређеној групи (по полу, језику, обичајима и сл.) с идентитетом, тумачи	1. Описује себе и друге и као припаднике одређене националне, етничке, религијске, језичке и	1. На примјерима анализира односе између различитих културних (националног, етничког, вјерског,

⁴ Израз „културни идентитет“ користи се у Документу у значењу припадништва појединца сполној/родној, расној, етничкој, националној, религијској, језичкој или другој сродној групи. Укључује свијест о имену, знања о дистинктивним обиљежјима своје групе у односу на друге групе, идентификацију с групом, поштовање заједничких вриједности, интереса и циљева групе те понашање у складу с тим вриједностима, интересима и циљевима. С обзиром на то да се културна група одређује по посебности, културни идентитет је, за разлику од грађанског, ексклузиван.

⁴ Израз „грађански идентитет“ користи се у значењу припадништва појединца државној или политичкој заједници уставно уређеној на принципу једнакости, па га неки аутори називају и „држављански идентитет“. Пошто се у његовим темељима налази принцип формално-правне једнакости свих припадника државе, грађански идентитет, за разлику од културног, битно је инклузиван. У цивилном моделу државе-нације грађански идентитет је истозначан држављанском и националном идентитету, а разликује се од етничког (мањинског) идентитета који остаје ексклузиван. У етничком моделу државе-нације грађански идентитет је истозначан држављанском, али се разликује од националног идентитета који остаје ексклузиван. У вишекултурној (вишенационалној, вишерелигијској) „младој“ демократији с дубоко прожимајућим и изразито ексклузивним идентитетима (националним, етничким, религијским итд.), какав је случај с БиХ, грађански идентитет нужно је градити не само на принципу једнакости/равноправности, него и на принципу културног плурализма и заједништва заснованог на поштивању права на различитост. Уколико се у грађанском образовању занемаре ексклузивни идентитети као подлога инклузивног, такво образовање своди се на учење о формално-правним претпоставкама државног уређења, што води разумијевању грађанског статуса, али не мора нужно водити и усвајању грађанског идентитета. Управо се упознавањем и пропитивањем ексклузивних идентитета у контексту инклузивних уставних вриједности, којима се подједнако штити сваки грађанин (држављанин), може очекивати да ће се етноцентрични (ексклузивни) поглед на свијет замијенити отвореним и инклузивним.

Извор: Callan, E. (1997). *Creating Citizens: Political Education and Liberal Democracy*. Oxford: Clarendon Press.

Lewicka-Grisdale, K. i McLaughlin, T.H. „Education for European identity and European citizenship.“ U: Ibanez-Martin, J.A. i Jover, G. (Ed.) *Education in Europe: Policies and Politics*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2002, 53-81.

Smith, A. (1991). *National Identity*. Reno: University of Nevada Press.

Спајић-Вркаш, В.; Кукоч, М.; Башић, С. (2001). *Образовање за људска права и демократију: Интердисциплинарни рјечник*. Загреб: Хрватско повјеренство за УНЕСЦО и Пројект "Образовање за мир и људска права за хрватске основне школе".

дјецу у обданишту.	али да заједно дијеле животни простор.	однос између индивидуалног и колективног идентите те уочава како различити колективни идентитети учествују у изградњи индивидуалног идентитета.	друге културне групе и као грађане БиХ те тумачи посебности и међузависности тих двију категорија идентитета, уз укључивање категорија мањине и већине.	језичког) идентитета и грађанског идентитета у БиХ у контексту развојних потреба БиХ као државе
2. Описује обичаје у својој породици и упоређује их с обичајима породица друге дјеце у обданишту без вредновања уочених разлика.	2. Наводи неке културне обичаје и повезује их с одређеним групама из непосредне околине.	2. Упоређује обиљежја своје културе с обиљежјима других култура и расправља о важности очувања тих обиљежја за идентитет своје и других културних група.	2. Издваја и описује елементе који су заједнички културама у БиХ и истражује њихову повезаност с обиљежјима грађанског идентитета.	2. Аргументује важност коју поштивање различитих културних (националних, етничких, религијских, језичких и др.) идентитета и прихватање одговорности за развој грађанског идентитета има за добробит појединца, културних група и државе БиХ.
3. Разликује прихватљиво од неприхватљивог понашања према дједи која говоре другим језиком, другачије се одијевају или имају другачије обичаје и сл.	3. Препознаје понашања којима се показује непоштивање других култура.	3. Одређује значење стереотипа и предрасуда, наводи такве примјере из околине те тумачи како настају и које посљедице имају за добробит појединца, културних група и друштва у цјелини.	3. Наводи и анализира примјере говора мржње и дискриминације по различитим основама те расправља о законским санкцијама таквог понашања у БиХ.	3. Критички анализира односе међу различитим културама у БиХ, упоређује их с таквим односима у другим државама и изводи правила којима се обезбјеђује стабилност вишекултурног друштва.
4. Има позитиван став према својој култури и културама којима припадају друга дјеца.	4. Описује културне разлике у својој заједници у позитивним терминима, заговара заједништво и активно учествује у обиљежавању дана различитих култура у школи.	4. Објашњава како различите културе у БиХ доприносе развоју бх. друштва.	4. Наводи и описује особе, догађаје и сл. из различитих култура у БиХ који су допринијели или доприносе развоју грађанске културе БиХ.	4. Описује предности вишекултурног друштва и заговара интеркултурни дијалог заснован на равноправности и узајамном поштовању различитих идентитета као претпоставке развоја грађанске културе и грађанског идентитета БиХ.

Компонента 3: Активно и ангажовано грађанство**Исходи учења:**

1. Разликује пасивно и активно грађанство.
2. Објашњава важност друштвене солидарности те улогу и облике грађанског активизма у обезбјеђивању добробити грађана.
3. Планира, организује и учествује у грађанским иницијативама.

Индикатори (показатељи) у складу с узрастом за:

крај предшколског васпитања и образовања (5/6 год.)	крај 3. разреда (8/9 год.)	крај 6. разреда (11/12 год.)	крај деветогодишњег васпитања и образовања (14/15 год.)	крај средњошколског васпитања и образовања (18/19 год.)
1. Препознаје ситуације у којима друго дијете или одрасли треба помоћ.	1. Разликује пасивне од активних реакција ученика на рјешавање проблема у разреду и школи.	1. Наводи примјере грађанске ангажованости ученика и одраслих у школи и локалној заједници.	1. Одређује значење, подручја дјеловања различитих организација цивилног друштва.	1. Анализира и расправља у групи о могућностима и препрекама дјеловању цивилних организација на свим нивоима с нагласком на потребу развоја ангажованог грађанства.
2. Препознаје корист од заједничког дјеловања кад се другима пружа помоћ.	2. Објашњава важност заједничког дјеловања у пружању помоћи потребитима у разреду и школи.	2. Расправља о важности дјеловања младих волонтера у локалној и широј заједници.	2. Упоредује последице грађанске пасивности у односу на ангажованост на индивидуалном и колективном нивоу.	2. Процењује своју спремност и припремљеност за грађански активизам.
3. Покреће и учествује на различите начине у помоћи другој дјечи индивидуално или у групи.	3. Расправља у групи и предлаже могућности ученичког ангажовања на уређивању школе и локалне заједнице како би се олакшао живот ученицима с посебним потребама.	3. Анализира потребе и организује акције помоћи ученицима слабијег имовинског стања и ученицима са слабијим школским успјехом.	3. Израђује план акције који укључује друге ученике и заједницу, учествујући у грађанским иницијативама.	3. Потиче сарадњу школе с одговарајућим цивилним организацијама и с њима планира и проводи акције за добробит грађана на свим нивоима власти.

ОБЛАСТ 2: Уређење демократског друштва**Компонента 1: Вриједности и принципи демократије****Исходи учења:**

1. Одређује слободу и права појединца, једнакост, владавину права и солидарност као највише демократске вриједности и тумачи њихов историјски развој.
2. Објашњава разлике у вриједностима и принципима између недемократског и демократског друштва те аргументује предности живота у демократији.
3. Уочава и анализира препреке пуном остварењу демократских вриједности у савременом друштву.

Индикатори (показатељи) у складу с узрастом за:

крај предшколског васпитања и образовања (5/6 год.)	крај 3. разреда (8/9 год.)	крај 6. разреда (11/12 год.)	крај деветогодишњег васпитања и образовања (14/15 год.)	крај средњошколског васпитања и образовања (18/19 год.)
1. Препознаје вриједности заједничких правила у породици, међу пријатељима и у групи у обданишту.	1. Наводи права и одговорности ученика те објашњава како понашање у складу с вриједностима и правилима школе придоније једнакости ученика.	1. Описује историјски развој заштите слобода, права и једнакости грађана те владавине права и солидарности као дијела развоја демократије.	1. Објашњава шта је владавина права и тумачи важност провођења тог принципа за обезбјеђење једнакости ученика и грађанина.	1. Заговара поштивање демократских вриједности, понаша се у складу с њима и користи их као полазиште за анализу односа у БиХ и у свијету.
2. Описује шта се догађа с односима у групама којима припадају кад се не поштују заједничке вриједности и правила.	2. Описује разлике између праведних и неправедних поступака у разреду и школи на примјерима.	2. Објашњава како добро правило због непоштивања његовог провођења доводи до недемократских поступака.	2. Упоредује вриједности демократског и недемократског друштва, с нагласком на разлике у провођењу принципа једнакости на примјерима одабраних земаља.	2. Анализира улогу вриједности и принципа демократије у прелазу БиХ из недемократског у демократско друштво и пореди с другим земљама.
3. Расправља у групи о томе шта утиче на погоршање односа у обданишту.	3. Уочава узроке и посљедице недемократског понашања у разреду у школи.	3. Препознаје препреке демократском функционисању школе и локалне заједнице.	3. Истражује оствареност демократских вриједности у БиХ.	3. Анализира и предлаже активности којима се надилазе препреке и учвршћују демократске вриједности у БиХ и свијету.

Компонента 2: Демократске институције**Исходи учења:**

1. Одређује демократију као политички систем, наводи његова главна обиљежја и објашњава функционисање демократских институција.
2. Описује улогу устава у заштити права грађана и функционисању демократског друштва.
3. Доводи у везу заштиту права, правду и праведност у друштву с функционисањем демократских институција и развијеношћу демократске грађанске културе.

Индикатори (показатељи) у складу с узрастом за:

крај предшколског васпитања и образовања (5/6 год.)	крај 3. разреда (8/9 год.)	крај 6. разреда (11/12 год.)	крај деветогодишњег васпитања и образовања (14/15 год.)	крај средњошколског васпитања и образовања (18/19 год.)
1. Описује породицу, обданиште и сл. као заједницу која настаје с одређеном сврхом и чији чланови имају одређене улоге.	1. Препознаје да је школа уређена као заједница ученика и наставника те да је њена основна функција обезбиједити учење и развој дјеце и младих.	1. Описује значај и улогу демократских институција локалне заједнице.	1. Упоредиће улогу и функционисање демократских институција на свим нивоима власти у БиХ.	1. Даје критички осврт на функционисање демократских институција на свим нивоима власти у односу на највише демократске вриједности.
2. Препознаје да су улоге повезане с одређеним правима и одговорностима и да њихово криво кориштење, односно неиспуњавање угрожава добробит чланова и заједнице као целине.	2. Објашњава да је рад у школи уређен према законским прописима и договореним неписаним правилима којима се одређују права и одговорности свих учесника школе.	2. Препознаје законске оквире уређења и функционисања демократских институција локалне заједнице.	2. Описује основна обиљежја и улогу устава у функционисању државе, ентитета, кантона, Брчко дистрикта БиХ, локалне заједнице и односима међу грађанима.	2. Даје критички осврт на уређење и развијеност земаља с демократским и недемократским уставом.
3. Повезује правду и праведност у својој непосредној околини с одговорним понашањем свих и учествује у одређивању санкција кад се правила крше.	3. Препознаје поштивање прописа и правила у разреду и школи као претпоставку праведних односа међу ученицима и између ученика и наставника те се понаша у складу с тим.	3. Описује демократске институције и механизме којима се у локалној заједници штите права појединца и обезбјеђује друштвена праведност.	2. Објашњава однос између права, правде и праведности у зависности од демократских вриједности и начина на који су оне заштићене уставом и законима.	3. Критички анализира однос између права, правде и праведности у односу на функционисање демократских институција и развијеност грађанске културе.

Компонента 3: Власт, ауторитет и моћ

Исходи учења:

1. Објашњава облике друштвене моћи, ауторитета и власти кроз историју.
2. Одређује појам демократске власти, објашњава важност подјеле власти, разликује нивое и гране власти у БиХ, описује њихове надлежности и тумачи повезаност и међузависност грана и нивоа власти.
3. Разликује моделе демократске власти, објашњава улогу грађана у њима и наводи важност партиципације грађана у демократском одлучивању.
4. Одређује однос између власти, политичког ауторитета и политичке моћи, разликује ограничену од неограничене власти те даје примјере кориштења политичке моћи без ауторитета у прошлости и данас.
5. Објашњава важност и наводи начине на које грађани могу контролисати дјеловање власти.

Индикатори (показатељи) у складу с узрастом за:

крај предшколског васпитања и образовања (5/6 год.)	крај 3. разреда (8/9 год.)	крај 6. разреда (11/12 год.)	крај деветогодишњег васпитања и образовања (14/15 год.)	крај средњошколског васпитања и образовања (18/19 год.)
1. Уочава ко и када има „главну“ ријеч у обданишту, породици, међу пријатељима и у непосредном окружењу.	1. Описује носиоце ауторитета у породици, разреду и школи и њихову улогу.	1. Идентификује носиоце ауторитета у локалној заједници, повезује их с локалном влашћу и описује како се та власт успоставља.	1. Објашњава однос између друштвене моћи, ауторитета и власти у локалној заједници и држави.	1. Расправља о утицају теорија природних права и друштвеног уговора на промјене односа између моћи, ауторитета и власти кроз прошлост те тумачи на који се начин моћ стиче, користи и оправдава у различитим системима.
2. Препознаје улогу носиоца ауторитета у непосредном окружењу.	2. Препознаје права и одговорности појединих носилаца власти у школи.	2. Описује основне карактеристике демократског управљања локалном заједницом те структуру и надлежност појединих дијелова локалне власти.	2. Објашњава појам демократске власти, одређује обиљежја политичког уређења БиХ.	2. Критички анализира и аргументовано расправља у групи о демократији у БиХ, с нагласком на пропитивање усклађеног дјеловања појединих грана, нивоа и тијела власти.
3. Препознаје на који начин може помоћи ауторитету у доношењу праведнијих одлука у непосредном окружењу.	3. Описује различите облике демократског управљања школом, укључујући и оне у којима ученици и родитељи директно учествују у одлучивању.	3. Препознаје како се дјеловање локалне демократске власти мијења с већим учествовањем грађана у одлучивању о локалним питањима.	3. Разликује посебности државне демократске власти, с нагласком на представничку и директну демократију.	3. Упоредује демократију у БиХ с другим демократским државама и утицај грађана на власт.

4. Препознаје случајеве кад се неко намеће у групи као „главни“ без пристанка осталих.	4. Идентификује недемократско понашање у вођењу и управљању разредом и школом међу свим актерима те такво понашање поистовјећује с прекорачењем овлаштења, односно права.	4. Препознаје недемократско дјеловање локалних власти и објашњава важност ограничавања власти.	4. Објашњава разлику између ограничене и неограничене власти те појмове легалитета и легитимитета власти у демократији.	4. Пратећи написе у медијима и другим изворима информирања, описује случајеве кориштења моћи без ауторитета и злоупотребе власти на свим нивоима у БиХ те расправља о посљедицама.
5. Активно учествује у избору вршњака за одређена задужења у својој групи у обданишту, аргументује свој избор и прихвата одлуку већине.	5. Препознаје важност и могућности сопственог утицаја на демократско управљање разредом и школом, укључујући изборе за предсједника разреда и савјет ученика.	5. Препознаје нужност контроле власти од грађана у демократији и расправља о посљедицама (не)заинтересованост и за рад савјета ученика.	5. Објашњава контролу власти као право и одговорност грађана у демократији, као и начине на које грађани могу контролисати власт и расправља о ефикасности појединих облика контроле.	5. Предлаже моделе активног учествовања грађана у контроли на свим нивоима власти у БиХ с ослонцем на одредбе Устава БиХ.

Компонента 4: Јавне политике

Исходи учења:

1. Тумачи појам „јавне политике“ као збир мјера које власт доноси с циљем унапређења друштвеног живота.
2. Препознаје одговорности које централне и локалне власти и јавне институције имају у провођењу јавне политике.
3. Објашњава начине и аргументује важност учествовања грађана у изради, провођењу и вредновању мјера јавне политике.

Индикатори (показатељи) у складу с узрастом за:

крај предшколског васпитања и образовања (5/6 год.)	крај 3. разреда (8/9 год.)	крај 6. разреда (11/12 год.)	крај деветогодишњег васпитања и образовања (14/15 год.)	крај средњошколског васпитања и образовања (18/19 год.)
1. На примјерима уочава да се поједина правила у обданишту и породици морају ускладити како би свима били од користи.	1. Препознаје да се живот и рад у школи унапређује плански, да је усмјерен на одређене циљеве и да испуњавање тих циљева значи промјену понашања свих.	1. Одређује појам јавне политике и тумачи како се мјерама јавне политике унапређује живот грађана на локалном нивоу.	1. Идентификује субјекте који учествују у доношењу мјера јавних политика у БиХ.	1. Објашњава процес доношења и провођења мјера јавне политике на свим нивоима власти у БиХ.

2. Препознаје одговорности родитеља и васпитача према дјечи и уочава важност сарадње међу њима за добробит дјече у обданишту.	2. Препознаје улоге управе школе, наставника, ученика и родитеља у изради и провођењу планова и програма унапређења живота и рада школе.	2. Описује тијела која су одговорна за доношење и провођење јавних политика на локалном нивоу	2. Објашњава однос између државних и локалних власти у изради и провођењу јавних политика	2. Анализира сарадњу на свим нивоима власти у процесу израде и провођења јавних политика те упоређује рад јавних служби с циљевима и мјерама јавних политика пратећи написе у медијима и користећи друге изворе информација.
3. Препознаје на који начин може помоћи родитељима и васпитачима да они своје одговорности према дјечи испуњавају што успјешније.	3. Наводи на који начин ученици могу активно учествовати у планском рјешавању одређених проблема у школи.	3. Описује облике учешћа грађана у доношењу јавних политика.	3. Анализира како државне и локалне власти БиХ у пракси обезбјеђују учествовање грађана у изради и провођењу јавних политика.	3. Прати и анализира у којој мјери и на који начин грађани учествују у изради и провођењу јавних политика у БиХ, те даје приједлоге за њихово активно укључивање.

ОБЛАСТ 3: Глобализација и међузависност**Компонента 1: Међународни односи и организације****Исходи учења:**

1. Тумачи појмове „глобализација“, „међународни односи“ и „међународни актери“.
2. Упореджује глобализацијске процесе потакнуте дјеловањем међународних владиних и цивилних организација с глобализацијским процесима који воде стварању глобалног тржишта те објашњава обавезе њихових држава чланица.
3. Упореджује позитивне и негативне ефекте демократске и економске глобализације на појединца, локалну заједницу и државу, с посебним освртом на БиХ.

Индикатори (показатељи) у складу с узрастом за:

1. Препознаје поријекло предмета око себе (играчке, одјећа и сл.), у групи разговара о повезаности с дјецом и одраслима из удаљених крајева свијета.	1. Описује вишеструку повезаност између појединаца, народа и држава у данашњем свијету, укључујући спорт, музику и моду.	1. Објашњава на који начин је свијет повезан новим технологијама и идентификује појам глобализације.	1. Идентификује најважније међународне актере и објашњава њихов утицај на међународне процесе.	1. Повезује глобализацију с успостављањем глобалне моћи и појавом нових подјела у свијету с предностима и недостацима.
2. Препознаје да људе не повезују само материјалне ствари, него и међусобна помоћ.	2. Наводи домаће и међународне организације које се баве заштитом права, недискриминације и мира те описује њихово дјеловање.	2. Наводи међународне организације којих је БиХ чланица, објашњава важност тог чланства и узајамне обавезе које из тог чланства произлазе.	2. Разликује међународне политичке од економских и финансијских организација, описује њихово дјеловање и објашњава односе између њих и држава чланица.	2. Критички анализира разлике у циљевима и дјеловању међународних политичких и цивилних организација у односу на међународне финансијске организације и актере глобалног тржишта.
3. Препознаје повезаност људи у свијету на примјерима из породице и непосредне околине.	3. Наводи предности и недостатке повезивања људи у свијету на примјерима из породице и непосредне околине.	3. Разликује добре и лоше стране стварања глобалног тржишта.	3. Објашњава однос грађана БиХ према међународним организацијама.	3. Анализира позитивне и негативне утицаје демократске и економске глобализације на свим нивоима власти у БиХ на примјерима.

Компонента 2: Европске интеграције

Исходи учења:

1. Тумачи појам и описује историју европских интеграција.
2. Објашњава уређење ЕУ, њене главне вриједности и циљеве, обавезе држава чланица и улогу грађана у европским интеграцијама.
3. Анализира политичке, културне и економске ефекте европског уједињења и процјењује предности и недостатке уласка БиХ у ЕУ.

Индикатори (показатељи) у складу с узрастом за:

крај предшколског васпитања и образовања (5/6 год.)	крај 3. разреда (8/9 год.)	крај 6. разреда (11/12 год.)	крај деветогодишњег васпитања и образовања (14/15 год.)	крај средњошколског васпитања и образовања (18/19 год.)
1. Препознаје да живи у заједници која је дио других ширих заједница.	1. Препознаје појам Европа и наводи га као шири простор којем припада.	1. Наводи политичке, културне и економске разлике и сличности међу народима и државама Европе.	1. Објашњава полазишта идеје о уједињењу Европе, описује историју европских интеграција те наводи најважније организације и инструменте уједињења.	1. Анализира полазишта идеје о уједињењу Европе, описује историју европских интеграција те наводи најважније организације и инструменте уједињења.
2. Препознаје заједнице којима припада.	2. Наводи предности и недостатке заједнице којој припада и препознаје шире заједнице којима припада (Европа).	2. Препознаје разлику између Европе и ЕУ.	2. Описује уређење ЕУ, њене главне вриједности, циљеве и тијела власти те критерије придруживања и обавезе држава чланица.	2. Објашњава однос између грађанства ЕУ и националног грађанства (држављанства) те анализира улогу грађана у јачању ЕУ.
3. Наводи једну или више особа из породице или непосредне околине које су одселиле у неку европску земљу и препричава њена искуства.	3. Описује сличности и разлике између себе и вршњака у Европи.	3. Описује везе и међусобне утицаје између Европе и своје уже и шире заједнице.	3. Објашњава припремљеност те предности и недостатке уласка БиХ у ЕУ.	3. Критички анализира политичке, културне и економске ефекте европских интеграција те положај и утицај појединих држава чланица.

Компонента 3: Глобално грађанство и одрживи развој

Исходи учења:

1. Препознаје глобалне проблеме и аргументује важност развоја глобалне грађанске свијести за њихово рјешавање.
2. Тумачи потребу одговорног и повезаног дјеловања на локалном, националном, европском и глобалном нивоу као предуслова одрживог развоја.
3. Препознаје важност одговорне економије за одрживи развој.
4. Заговара одговорност садашњих генерација за добробит будућих генерација.

Индикатори (показатељи) у складу с узрастом за:

крај предшколског васпитања и образовања (5/6 год.)	крај 3. разреда (8/9 год.)	крај 6. разреда (11/12 год.)	крај деветогодишњег васпитања и образовања (14/15 год.)	крај средњошколског васпитања и образовања (18/19 год.)
1. Препричава проблеме с којима се сусрећу дјеца у свијету на основу сликовница и других извора.	1. Идентификује неке од најважнијих проблема у свијету (сиромаштво, загађеност, питка вода...).	1. Описује утицај појединих фактора и догађаја на свјетске процесе и препознаје како ти процеси мијењају живот људи у локалној заједници.	1. Тумачи појам глобалне грађанске свијести и уочава њену повезаност с акцијама грађана на свим нивоима власти.	1. Критички анализира међузависност узрока и посљедица свјетских проблема.
2. Препознаје неке природне и културне ресурсе које треба одговорно користити и наводи начине на које се они „паметно“ користе у породици и обданишту.	2. Препознаје облике неодговорног понашања у разреду, школи и непосредном окружењу којима се угрожавају природна и културна добра.	2. Објашњава разлике између заштите околиша и обезбјеђивања одрживог развоја ослањајући се на Повељу о Земљи.	2. Анализира начине на које се грађани могу повезивати од локалног до глобалног нивоа у обезбјеђивању одрживог развоја.	2. Идентификује неке од најутицајнијих глобалних цивилних организација које су посвећене одрживом развоју, анализира њихово дјеловање и препреке на које наилазе.
3. Наводи различите послове и разговара о томе како утичу на природу.	3. Препознаје привредне дјелатности у локалној заједници и њихов утицај на квалитет живота људи.	3. Истражује у тиму штите ли и на који начин привредни субјекти културна и природна добра у ближој и даљој околини.	3. Анализира предности и недостатке глобалног тржишта и на примјерима објашњава утицај мултинационалних компанија на одрживи развој.	3. Заговара идеју одговорне привреде и одговорне потрошње на свим нивоима као предуслова одрживог развоја.
4. Уочава како се неодговорним понашањем према околишу угрожава будући живот на земљи на примјерима из прича или непосредне околине.	4. Упоредује природне и друге ресурсе које ће моћи уживати у будућности у односу на садашње стање.	4. Истражује начине на које се одговорно користе ресурси и израђује план увођења система рециклаже у школу.	4. Објашњава прописе којима се штити право на здраву околину у БиХ и упоређује их са свакодневним понашањем грађана.	4. Анализира одговорност садашњих генерација према будућима и примјерима доказује како садашње генерације својим неодговорним понашањем угрожавају право будућих генерација на здраву околину.

Области, компоненте и исходи учења за грађанско образовање у БиХ

ОБЛАСТ 1: ПОЈЕДИНАЦ, ДРУШТВО, ГРАЂАНИН
Исходи учења за:
Компонента 1: Слободе, права и одговорности појединца и грађанина у друштву   1. Описује слободе, права, одговорности и дужности појединца у друштву.2. Објашњава важност општеважећих правила за обезбјеђивање друштвене једнакости и утврђује њихову повезаност са статусом грађанина.3. Показује друштвену одговорност и посвећеност заједничком добру.
Компонента 2: Културни и грађански идентитет   1. Анализира везу између културног и грађанског идентитета.2. Објашњава важност поштивања различитих културних идентитета за добробит појединца и друштва.3. Уочава ситуације у којима се не поштује културни идентитет других те анализира узроке и посљедице таквих односа.4. Заговара културну различитост као друштвено богатство.
Компонента 3: Активно и ангажовано грађанство   1. Разликује пасивно и активно грађанство.2. Објашњава важност друштвене солидарности те улогу и облике грађанског активизма у обезбјеђивању добробити грађана.3. Планира, организује и учествује у грађанским иницијативама.
ОБЛАСТ 2: УРЕЂЕЊЕ ДЕМОКРАТСКОГ ДРУШТВА
Исходи учења за:
Компонента 1: Вриједности и принципи демократије   1. Одређује слободу и права појединца, једнакост, владавину права и солидарност као највише демократске вриједности и тумачи њихов историјски развој.2. Објашњава разлике у вриједностима и принципима између недемократског и демократског друштва те аргументује предности живота у демократији.3. Уочава и анализира препреке пуном остварењу демократских вриједности у савременом друштву.
Компонента 2: Демократске институције   1. Одређује демократију као политички систем, наводи његова главна обиљежја и објашњава функционисање демократских институција.2. Описује улогу устава у заштити права грађана и функционисању демократског друштва.3. Доводи у везу заштиту права, правду и праведност у друштву с функционисањем демократских институција и развијеношћу демократске грађанске културе.
Компонента 3: Власт, ауторитет и моћ   1. Објашњава облике друштвене моћи, ауторитета и власти кроз историју.2. Одређује појам демократске власти, објашњава важност подјеле власти, разликује нивое и гране власти у БиХ, описује њихове надлежности и тумачи повезаност и међузависност грана и нивоа власти.3. Разликује моделе демократске власти, објашњава улогу грађана у њима и наводи важност партиципације грађана у демократском одлучивању.4. Одређује однос између власти, политичког ауторитета и политичке моћи, разликује ограничену од неограничене власти те даје примјере кориштења политичке моћи без ауторитета у прошлости и данас.5. Објашњава важност и наводи начине на које грађани могу контролисати дјеловање власти.

Компонента 4: Јавне политике

1. Тумачи појам „јавне политике“ као збир мјера које власт доноси с циљем унапређења друштвеног живота.
2. Препознаје одговорности које централне и локалне власти и јавне институције имају у провођењу јавне политике.
3. Објашњава начине и аргуменује важност учествовања грађана у изради, провођењу и вредновању мјера јавне политике.

ОБЛАСТ 3: ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И МЕЋУЗАВИСНОСТ

Исходи учења за:

Компонента 1: Међународни односи и организације

1. Тумачи појмове „глобализација“, „међународни односи“ и „међународни актери“.
2. Упоредије глобализацијске процесе потакнуте дјеловањем међународних владиних и цивилних организација с глобализацијским процесима који воде стварању глобалног тржишта те објашњава обавезе њихових држава чланица.
3. Упоредије позитивне и негативне ефекте демократске и економске глобализације на појединца, локалну заједницу и државу, с посебним освртом на БиХ.

Компонента 2: Европске интеграције

1. Тумачи појам и описује историју европских интеграција.
2. Објашњава уређење ЕУ, њене главне вриједности и циљеве, обавезе држава чланица и улогу грађана у европским интеграцијама.
3. Анализира политичке, културне и економске ефекте европског уједињења и процјењује предности и недостатке уласка БиХ у ЕУ.

Компонента 3: Глобално грађанство и одрживи развој

1. Препознаје глобалне проблеме и аргументује важност развоја глобалне грађанске свијести за њихово рјешавање.
2. Тумачи потребу одговорног и повезаног дјеловања на локалном, националном, европском и глобалном нивоу као предуслова одрживог развоја.
3. Препознаје важност одговорне економије за одрживи развој.
4. Заговара одговорност садашњих генерација за добробит будућих генерација.

Шематски приказ области и компоненти за грађанско образовање

КЉУЧНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ – ПРОЖИМАЈУЋЕ ТЕМЕ ЗА ГРАЂАНСКО ОБРАЗОВАЊЕ

Кључна компетенција	Прожимајући показатељи (индикатори)
Учити како се учи	• Развијане су одговорности за сопствено учење, самопроцјена и дефинисање сопствених циљева учења: ➤ развијање свијести о сопственим могућностима и о сопственим јаким и slabим странама, стиловима учења, као и способности идентификовања сопствених потреба ради примјене сопствених стратегија и процедура у процесу учења. • Развијање способности поправљања, побољшавања (саморегулација): ➤ претпланирање, извршење, контрола, корекција различитих облика комуникативних активности (рецепције, интеракције, продукције, медијације). • Употреба различитих метода и стратегија учења: ➤ познавање и свјесно кориштење различитих стратегија учења; ➤ омогућавање ученику да стекне способност откривања свог најуспјешнијег и најбржег начина за учење, да одабере различите могућности и да то најбоље примјени у пракси; ➤ развијање критичког става о гоме шта ученик у школи учи и о сопственом процеса учења; ➤ способност организације и уређивање сопственог учења, развијање упорности; ➤ развијање самомотивације, самопоуздања, потребе по континуираном учењу;
Социјална и грађанска компетенција	• Препознавање сопствених емоција, занимање за и поштовање других култура; • Разумијевање сопственог народног идентитета и себе као припадника групе у интеракцији с културним идентитетом Европе и остатка свијета; • Свијест о европском и свјетском културном наслеђству и о културној и језичкој разноликости свијета; • Развијање свјесности и разумијевања социокултурних и међукултурних правила и норми употребе језика и развијање одговарајућих стратегија за комуникацију, интерпретацију и кориштење порука у складу с овим правилима и нормама (социолингвистичка компетенција); ➤ Уважавање карактеристичних црта друштвених односа (поздрави, начин обраћања); ➤ Уважавање правила лијепог понашања (изразити захвалност, наклоност, подијелити бригу, радост итд.); ➤ Уважавање разлика у језичким регистрима (нивои формализма); ➤ Способност препознавања дијалекта и акцента (нагласка) кроз лексичке, граматичке, фонолошке, гласовне, паралингвистичке (нпр. говор тијелом) елементе; ➤ Конструктивно комуницирање и поштовање у друштвеним ситуацијама, као што је међулична комуникација

Самоиницијатива и предузетничка компетенција	• Управља пројектима • Препознавање сопствених јаких и слабих страна • Рад у тимовима на кооперативан и флексибилан начин • Конструктивно сарађивање у активностима и употреба вјештина групног рада • Управљање ризиком и развијање свијести о одговорности
Културна свјест и културно изражавање	• Избјегавање стереотипа, прихватање компромиса, развијање личног интегритета и поштовање интегритета других, примјерно самопоуздање; • Конструктивно изражавање сопственог мишљења и фрустрација, способност емпатије; • Познавање најзначајнијих културних достигнућа, укључујући и попкултуру, цијењење умјетничког рада и културних догађаја; • Уважавање и уживање у умјетничким дјелима и изведбама и развијање осјећаја за лијепо.
Креативно-продуктивна компетенција	• Развијање комплексног мишљења: сажимање, генерализовање, подршка употребе виших когнитивних способности, као што су анализа, синтеза, вредновање, употреба критичког мишљења (разликовање између чињеница и мишљења, аргументовање теза); • Развијање креативности и потребе за изражавањем те осјећај за естетске вриједности: ☞ стварање и повезивање различитих идеја, стварање претпоставки и различитих производа креативних мисли; • Развијање отворености различитог културног изражавања и припремљености за развијање сопствене креативности и способности изражавања: ☞ способност толерисања супротних идеја; ☞ доношење закључака независно; ☞ развијање позитивног става и спремности за релативизацију сопственог становишта и система вриједности, развијање спремности за отклон у односу на устаљена понашања према другим културама. • Подршка радозналости, жељи за новим знањима: ☞ омогућавање изражавања сопствених мисли, идеја и емоција; ☞ развијање способности посматрања, учествовања и интегрисања нових искустава и спремности за мијењање претходних.

ОСНОВНА ЛИТЕРАТУРА

Агенција за одгој и образовање (2012). Курикулум грађанског одгоја и образовања. Загреб: Агенција за одгој и образовање (Курикулум који је експериментално проведен у 12 основних и средњих школа, али није службено уведен) (доступно на:

http://www.azoo.hr/images/Kurikulum_gradanskog_odgoja_i_obrazovanja.pdf).

Australian Curriculum, Assessment and Reporting Authority (2012). The Shape of the Australian Curriculum: Civics and Citizenship (доступно на:

http://www.acara.edu.au/verve/_resources/Shape_of_the_Australian_Curriculum__Civics_and_Citizenship_251012.pdf).

Birzea, C.; Cecchini, M.; Harrison, C.; Krek, J.; Spajić-Vrkaš, V. (2005). *Tool for Quality Assurance of Education for Democratic Citizenship in Schools*. Pariz: UNESCO (доступно на:

<http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001408/140827e.pdf>).

Campaign for the Civic Mission of Schools (s.a.). Civic Competencies (доступно на:

<http://www.civicmissionofschools.org/educators/civic-competencies>).

ЦИВИТАС БиХ (2012). *Основе демократије: Уџбеник за ученике основне школе*. Сарајево: ЦИВИТАС БиХ.

Council of Europe (2009). *How All Teachers Can Support Citizenship and Human Rights Education*, Strasbourg:

Council of Europe (ISBN 978-92-871-6555-8) (доступно на: <http://tandis.odihr.pl/documents/hre-compendium/en/CD%20SEC%204%20PD/PARTNERS%27%20RESOURCES/CoE%20Framework%20for%20Development%20of%20Competences%20ENG.pdf>).

Council of Europe (2008). *White Paper on Intercultural Dialogue "Living Together As Equals in Dignity"*, Strasbourg: Council of Europe, doc. CM(2008)30 final (доступно на:

http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/source/white%20paper_final_revised_en.pdf).

Еуропска комисија (2004). *Кључне компетенције за цјеложивотно учење: Еуропски референтни оквир* (превод на хрватски, Агенција за одгој и образовање РХ, доступно на:

web.math.pmf.unizg.hr/nastava/metodika/.../Europa).

Human Rights Education Associates (2009). *Human rights education core competencies: draft* (доступно на:

http://www.hrea.org/HRE-Competencies_draft-December2009.pdf).

АПОСО(2011). *Идентификација кључних компетенција и животних вјештина у БиХ*.

Министарство образовања Црне Горе (2009). *Наставни план и програм грађанског образовања за гимназије*. Подгорица: Министарство образовања Црне Горе.

Образовни центар за демократију и људска права ЦИВИТАС (2012). *План и програм предметне наставе образовања за демократију и људска права за Оквирни наставни план и програм за деветогодишњу основну школу у Федерацији Босне и Херцеговине*. Сарајево: Образовни центар за демократију и људска права ЦИВИТАС.

ДОПУНСКА ЛИТЕРАТУРА

- American Forum for Global Education (2003). *Guidelines for Global and International Studies Education: Challenges, Culture, Connections* (доступно на: <http://www.globaled.org/guidelines/index.php>).
- Banks, J.A. et al. (2001). „Diversity within unity: Essential principles for teaching and learning in a multicultural society.“ *Phi Delta Kappan*: 83 (3), 196-203.
- Barber, B.R. (1984). *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*. Berkeley: University of California Press.
- Dewey, J. *On Democracy* (доступно на: <http://wolfweb.unr.edu/homepage/lafer/dewey%20dewey.htm>).
- Citizenship Foundation. „What is citizenship education?“ (доступно на: <http://www.citizenshipfoundation.org.uk/main/page.php?28>).
- Commission on the European Communities (1993). *Green paper on the European Dimension in Education*. Brussels: Commission on the European Communities, COM(93) 457 final (доступно на: http://ec.europa.eu/green-papers/pdf/education_gp_com_93_457.pdf).
- Council of Europe (2010). *Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education: Recommendation CM/Rec(2010)7 and explanatory memorandum*. Strasbourg: Council of Europe (доступно на: http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/Source/Charter/Charter_brochure_EN.pdf).
- European Commission/EACEA/Eurydice (2012). *Developing Key Competences at School in Europe: Challenges and Opportunities for Policy. Eurydice Report*. Luxembourg: Publications Office of the European Union (доступно на: http://eacea.ec.europa.eu/Education/eurydice/documents/thematic_reports/145EN.pdf).
- European Institute for Comparative Cultural Research (2008). *Sharing Diversity: National Approaches to Intercultural Dialogue in Europe (Study for the European Commission)*, Bonn i Helsinki: European Institute for Comparative Cultural Research (ERICarts) (доступно на: http://www.interculturaldialogue.eu/web/files/14/en/Sharing_Diversity_Final_Report.pdf).
- Eurydice (2012). *Citizenship Education in Europe*. Brussels: Education, Audiovisual and Culture Executive Agency (P9 Eurydice Policy Support) (доступно на: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/139EN.pdf).
- European Wargeland Centre (2014). *EWC Statement Series: Fourth Issue: Highlighting current trends, research and scholarly debates* (доступно на: <http://www.theewc.org/uploads/files/Statement%20Series%202014%20 final.pdf>).
- Grant, C.A.; Sleeter, C.E. (2011). *Doing Multicultural Education for Achievement and Equity*. 2nd. ed., Rotledge.
- Gutmann, A. (1987). *Democratic Education*. Princeton: Princeton University Press.
- Kerr, D. (2005). Citizenship education in England – listening to young people: New insights from the Citizenship Education Longitudinal Study. *International Journal of Citizenship and Teacher Education*: 1(1), 74-96 (доступно на: <http://www.citized.info/pdf/ejournal/Vol%201%20Number%201/005.pdf>).
- Merryfield, M. (2002). Rethinking our framework for understanding the world. *Theory & Research in Social Education*: Winter 2002, 148-151.
- Ministry of Education (2009). *Being Part of Global Communities: Building Conceptual Understandings in the Social Sciences*. Wellington: Ministry of Education of New Zealand.
- Osler, A.; Starkey, H. (2005). *Changing Citizenship: Democracy and Inclusion in Education*. New York: Open University Press.
- Osler, A.; Starkey, H. (2010). *Teachers and Human Rights Education*. London: Trentham Books.
- Oxfam (2006). *Global Citizenship Guides: Teaching Controversial Issues*. Oxford: Oxfam (доступно на: http://www.oxfam.org.uk/~media/Files/Education/Teacher%20Support/Free%20Guides/teaching_controversial_issues.ashx).
- Sassateli, M. (2002). Imagined Europe: The shaping of a European cultural identity through EU cultural policy. *European Journal of Social Theory*: 5(4): 435–451.

- Schulz, W.; Ainley, J.; Fraillon, J.; Kerr, D.; Losito, B. (2010). *ICCS 2009 International Report: Civic knowledge, attitudes, and engagement among lower secondary school students in 38 countries*. Amsterdam: International (доступно на: http://www.iea.nl/fileadmin/user_upload/Publications/Electronic_versions/ICCS_2009_International_Report.pdf).
- Sinclair, M. (2004). *Learning to Live Together: Building Skills, Values and Attitudes for the Twenty-first Century*. Pariz: UNESCO (доступно на: http://www.ineesite.org/uploads/files/resources/doc_1_48_Learning_to_Live_Together.pdf).
- Soule, S. *Will They Engage? Political Knowledge, Participation and Attitudes of Generations X and Y*. Calabasas: Center for Civic Education (доступно на: http://www.civiced.org/papers/research_engage.pdf).
- Спајић-Вркаш, В. (1999). Глобализација и изобразба: Апокалипса раја или рајска апокалипса. *Друштвена истраживања*: 8(4), 579-600 (доступно на: <http://hrcak.srce.hr/20333>).
- Спајић-Вркаш, В. (2014). (сарадници: Рајковић, М.; Рукавина, И.) *Експериментална provedба курикулума грађанског одгоја и образовања: Истраживачки извјештај*. Загреб: Мрежа младих Хрватске (доступно на: http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/lzvjestaj%20MMH_screen.pdf).
- Спајић-Вркаш, В.; Џидић, Рахела. (2013). *Образовање за демократију и људска права у Босни и Херцеговини: Резултати истраживања*. Сарајево: ЦИВИТАС БиХ.
- Спајић-Вркаш, В.; Кукоч, М.; Башић, С. (2001). *Образовање за људска права и демократију: Интердисциплинарни рјечник*. Загреб: Хрватско повјеренство за УНЕСЦО и Пројект "Образовање за мир и људска права за хрватске основне школе".
- UNESCO (2006). *UNESCO Guidelines on Intercultural Education*. Pariz: UNESCO (доступно на: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001478/147878e.pdf>).
- United Nations General Assembly (2012). *United Nations Declaration on Human Rights Education and Training* (доступно на: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/467/04/PDF/N1146704.pdf?OpenElement>).
- Westheimer, J; Khane, J. (2004). What kind of citizen? The politics of educating for democracy. *American Educational Research Journal*: 41(2), 237-269 (доступно на: <http://democraticdialogue.com/DDpdfs/WhatKindOfCitizenAERJ.pdf>).
- Woodward, K. (2002). *Understanding Identity*. London: Arnold Publishers.

АГЕНЦИЈА ЗА ПРЕДШКОЛСКО,
ОСНОВНО И СРЕДЊЕ ОБРАЗОВАЊЕ

Издавач:

Агенција за предшколско, основно и средње образовање

За издавача:

Маја Стојкић, директорица Агенције за предшколско, основно и средње образовање

Лектура:

Нермина Хаџић

ДТП:

АПОСО